



**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**  
**ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**  
**ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**  
**ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΘΕΜΑ:

**«ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ»**

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : **κ. ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ**  
ΜΑΘΗΜΑ: **ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΕΠΩΝΥΜΟ: **ΓΚΟΛΦΗ**  
ΟΝΟΜΑ: **ΒΑΣΙΛΙΚΗ-ΒΑΝΑ**  
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ:  
ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ: **2007**  
Α' ΚΛΙΜΑΚΙΟ  
ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚ.: **2107609325**  
**6973762101**

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<b>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</b>	σελ. 2
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α</b>	σελ. 3
1. Τέχνη	σελ. 3
2. Θρησκεία	σελ. 5
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β</b>	σελ. 11
<b>1.</b> Ελληνική νομολογία	σελ. 12
α. Ο τελευταίος πειρασμός	σελ. 12
β. Το βιβλίο «Μν» του Μ. Ανδρουλάκη	σελ. 15
γ. Η έκθεση Outlook και τα κόμικς του Haderer	σελ. 16
<b>2.</b> Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	σελ. 18
<b>3.</b> Η.Π.Α.: Η απόλυτη ελευθερία λόγου και έκφρασης	
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ – Συμπέρασμα:</b>	σελ. 22
Η τέχνη είναι ελεύθερη με όριο την προσβολή της θρησκευτικής συνείδησης	σελ. 25
<b>Περίληψη</b>	σελ. 26
<b>Λήμματα</b>	σελ. 26
<b>Συντομογραφίες</b>	σελ. 28
<b>Νομολογία</b>	σελ. 29
<b>Βιβλιογραφία</b>	σελ. 30

## **ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι η ελευθερία της τέχνης και οι σχέσεις της με τη θρησκευτική ελευθερία, το ζήτημα της προσβολής της θρησκευτικής συνείδησης μέσω έργων τέχνης.

Έκρινα σκόπιμο να εξετασθούν αρχικά τα δύο συνταγματικά δικαιώματα (ελευθερία της τέχνης, θρησκευτική ελευθερία) ως ανεξάρτητα, σαν μία πρώτη επαφή με το αντικείμενο. Κατόπιν, ασχολήθηκα εκτενώς με τη νομική πραγματικότητα που διαμορφώθηκε κυρίως από τη νομολογία. Πρώτα στην Ελλάδα, ύστερα στην Ευρώπη και τέλος στις Η.Π.Α. θεωρώ ότι πέρα από απόψεις της θεωρίας, νομοθετικές προβλέψεις και εκάστοτε κοινωνικές αντιλήψεις, μεγαλύτερο πρακτικό ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτό που τελικά ισχύει *in concreto*, σε κάθε συγκεκριμένη υπόθεση όπου τίθεται ζήτημα προσβολής της θρησκευτικής συνείδησης από έργα τέχνης. Το τρίτο μέρος αποτελεί μία πιο θεωρητική προσέγγιση και προσωπική άποψη επί του θέματος.

# ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

## 1. Τέχνη

Με την ουσιαστική έννοια του όρου, ως τέχνη νοείται η αντίληψη του ωραίου που απευθύνεται στις αισθήσεις του ανθρώπου και όχι στη λογική, αποβλέπει στην ικανοποίηση της καλαισθησίας. Παράλληλα τέχνη είναι η λατρεία του ωραίου, ένας συγκεκριμένος τρόπος κατανόησης και απόδοσης του ωραίου. Με την τυπική έννοια του όρου, αποδίδεται το έργο τέχνης, το αποτέλεσμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Σύμφωνα με την υποκειμενική θεωρία ή “θεωρία του δημιουργού”, έργο τέχνης είναι ο,τιδήποτε ο δημιουργός του θεωρεί ως τέτοιο, εκτός εάν έρχεται σε προφανή αντίθεση με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις. Σύμφωνα πάλι με τη “θεωρία των ειδικών” για τέχνη πρόκειται εφόσον το ανθρώπινο δημιούργημα χαρακτηρίζεται ως έργο τέχνης από τους ειδικούς, κριτικούς τέχνης ή άλλους ειδικούς καλλιτέχνες.

Η τέχνη είναι ένα συνταγματικά προστατευόμενο αγαθό ανεξάρτητα από τον τρόπο έκφρασής της (εικαστικές τέχνες, μουσικές τέχνες, λογοτεχνία) και ανεξάρτητα από τεχνοτροπία ή σχολή. Η ελευθερία της τέχνης κατοχυρώνεται στο αρ. 16§1 εδ. α' Σ “Η τέχνη... είναι ελεύθερη· η ανάπτυξη και η προαγωγή της αποτελεί υποχρέωση του Κράτους”. Θεσπίζεται έτσι η αντικειμενική συνταγματική αρχή από την οποία απορρέουν τα αντίστοιχα υποκειμενικά δικαιώματα, αναγκαία για τη γενικότερη συνταγματική κατοχύρωση της δημιουργικής έκφρασης του ανθρώπινου πνεύματος.

Στο περιεχόμενο της τέχνης εντάσσεται η ελευθερία της καλλιτεχνικής συνείδησης, η ελευθερία έκφρασης της καλλιτεχνικής συνείδησης μέσα από την καλλιτεχνική δημιουργία ή τη διδασκαλία, η ελευθερία διάδοσης των καλλιτεχνικών ιδεών – ελευθερία κυκλοφορίας και απόλαυσης έργων τέχνης – και του καλλιτέχνη-δημιουργού και του φιλότεχνου κοινού. Πολλά συνταγματικά δικαιώματα προσλαμβάνοντας καλλιτεχνικό περιεχόμενο εξειδικεύονται και εμφανίζονται ως δικαιώματα του καλλιτεχνικού χώρου (π.χ. ελευθερία καλλιτεχνικού τύπου, ίδρυση

εκπαιδευτηρίων τέχνης, η διδασκαλία της τέχνης κτλ.)

Φορείς του δικαιώματος της ελευθερίας της τέχνης είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα · ημεδαποί, αλλοδαποί και ανιθαγενείς. Από τα νομικά πρόσωπα μπορούν να ασκηθούν δικαιώματα επί των έργων τέχνης ιδιοκτησιακού περιεχομένου ή εκμετάλλευσης.

Ως αμυντικό, το δικαίωμα στρέφεται κατά οποιασδήποτε εξουσίας, δημόσιας ή ιδιωτικής, είναι δηλαδή απόλυτο. Η ελευθερία της τέχνης βαίνει παράλληλα προς το δημοκρατικό πολίτευμα. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι απολυταρχικά καθεστώτα περιορίζουν την ελευθερία της τέχνης και επιβάλλουν “επίσημους” τρόπους καλλιτεχνικής έκφρασης.

Ως προστατευτικό, το δικαίωμα στρέφεται προς το κράτος και αξιώνει επέμβαση του κράτους για προστασία της τέχνης από διάφορες απειλές. Χαρακτηριστική είναι η ανάπτυξη εταιριών ή οργανωμένων δυνάμεων που επιβάλλονται μονοπωλιακά ή ολιγοπωλιακά στην καλλιτεχνική αγορά και επηρεάζουν την εξέλιξη της τέχνης προς ορισμένες κατευθύνσεις.

Το διασφαλιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος, άλλως η διεκδικητική του διάσταση, ρητά αναφέρεται στο άρθρο 16§1 εδ. α' Σ (“Η ανάπτυξη και η προαγωγή της τέχνης αποτελεί υποχρέωση του κράτους.”)

Η τέχνη αναγνωρίζεται, κατοχυρώνεται και προστατεύεται συνταγματικά όχι απομονωμένα αλλά σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες συνταγματικές διατάξεις. πολλές φορές δημιουργείται η εσφαλμένη αντίληψη ότι η ελευθερία της τέχνης δημιουργεί ένα είδος “καλλιτεχνικής ασυλίας” και επιτρέπει ενέργειες που “εκτός τέχνης” θα ήταν ανεπίτρεπτες. Όντως η τέχνη δημιουργεί ευρύτερο πλαίσιο ανοχής που όμως σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπει ανατροπή συνταγματικών και νομοθετικών ρυθμίσεων.

Η ελευθερία της τέχνης εφαρμοζόμενη στη γενική κυριαρχική σχέση κράτους-πολιτών ή στη γενική κοινωνική σχέση μεταξύ των πολιτών, υφίσταται γενικές οριοθετήσεις τιθέμενες από τον συντακτικό νομοθέτη προκειμένου να μην ασκείται σε βάρος των δικαιωμάτων των άλλων (π.χ. εικονογράφηση ξένου τοίχου). Δεν παρέχει εξουσία προσβολής της

προσωπικότητας των άλλων, δεν είναι ελευθερία κατάργησης των χρηστών ηθών, δεν είναι ελευθερία προσβολής της επικρατούσας ή οποιασδήποτε άλλης θρησκείας.

Το άρθρο 7 Σ καθιστά αρμόδιο τον ποινικό νομοθέτη να ορίζει τα εγκλήματα και να εισάγει οριοθετήσεις ποινικού χαρακτήρα. Βεβαίως, η αρμοδιότητα του δεν είναι «ν λευκ» αλλά υπάγεται στις συνταγματικές διατάξεις. επιπλέον, από τα άρθρα 16§1 εδ. α' Σ και 5§2 Σ σε συνδυασμό, προκύπτει ότι η τιμή των άλλων οριοθετεί την ελευθερία της τέχνης.

Στο άρθρο 16 Σ δεν προβλέπεται κανένας περιορισμός ούτε και παρέχεται κάποια εξουσιοδότηση νόμου. Συνεπώς, στο πλαίσιο της γενικής σχέσης δεν είναι δυνατή η συρρίκνωση του περιεχομένου της ελευθερίας της τέχνης με διατάξεις του κοινού δικαίου. Στο πλαίσιο ειδικών σχέσεων (μερικότερων έννομων σχέσεων ή θεσμών) η ελευθερία της τέχνης υπόκειται σε περιορισμούς που επιβάλλονται από την αιτιώδη συνάφεια.

## **2. Θρησκεία**

Η θρησκεία αφορά την πνευματική υπόσταση του ανθρώπου. Η θρησκευτική ζωή αποτελεί μικρότερη έκφραση της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου. Θεσμοί και συνταγματικά δικαιώματα (π.χ. θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία της λατρείας) απαρτίζουν το λεγόμενο θρησκευτικό χώρο στον οποίο ασκούνται συνταγματικά δικαιώματα με έντονο θρησκευτικό περιεχόμενο (π.χ. θρησκευτικά σωματεία, θρησκευτικές συναθροίσεις, θρησκευτικός τύπος). Η θρησκευτική ελευθερία είναι άμεση συνέπεια της αρχής της ανεξιθρησκείας.

Επιχειρώντας να δώσουμε έναν ορισμό, θα λέγαμε ότι η θρησκεία είναι ένα σύνολο δοξασιών, ένα σύνολο αντιλήψεων, μία οργανωμένη θεωρία που αναφέρεται στην υπόσταση του Θεού, της καλής ανώτερης δύναμης. “Κακές ανώτερες δυνάμεις” (π.χ. σατανισμός, μαγεία) δεν προστατεύονται από το Σύνταγμα και το άρθρο 13 Σ.

Οι περισσότερες θρησκευτικές θεωρίες απαντούν περισσότερο ή λιγότερο δογματικά και με απλό τρόπο σε μεταφυσικά ερωτήματα όπως η

προέλευση του ανθρώπου, η μετά θάνατου ζωή, το μέλλον της ανθρωπότητας. Συχνά αποτελούν οδηγό του τρόπου ζωής αφού υποδεικνύουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου. Είναι έτσι ταυτόχρονα ένας “φιλοσοφικός” και “πρακτικός” οδηγός τρόπου ζωής.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελευθερία όχι κάθε θρησκείας αλλά των γνωστών θρησκειών. Ελεύθερη είναι κάθε γνωστή θρησκεία. Γνωστή είναι κάθε φανερή θρησκεία, κάθε θρησκεία προσιτή σε οποιονδήποτε, κάθε θρησκεία με φανερά δόγματα και σκοπούς, φανερή οργάνωση και τρόπους λατρείας. Αντίθετα δεν είναι γνωστή η θρησκεία που έχει απόκρυφα δόγματα και ιεραρχία όπως επίσης και αν προϋποθέτει «μύηση».<sup>1</sup>

Σύμφωνα με το άρθρο 13§3 Σ οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντι της όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας. Επικρατούσα είναι η θρησκεία στην οποία ο μεγαλύτερος αριθμός των πολιτών πιστεύει και ως εκ τούτου αποτελεί επίσημη θρησκεία του κράτους. Το Σύνταγμα ορίζει στο άρθρο 3§1 εδ. α', ρύθμιση αναγόμενη στη “Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος” (1821) που διατηρήθηκε σε όλα τα μετέπειτα ελληνικά Συντάγματα, ότι επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η Θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Από νομική άποψη, η επικρατούσα θρησκεία δεν κατέχει ανώτερη θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες γνωστές θρησκείας παρά μόνο ως επίσημη τελεί σε ιδιαίζουσα νομική σχέση προς το κράτος.

Η θρησκευτική ελευθερία και ο θρησκευτικός χώρος γενικότερα, ρυθμίζονται και με διατάξεις διεθνών συμβάσεων και στα εθνικά Συντάγματα (άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου). Το ελληνικό Σύνταγμα έχει διάσπαρτες τις διατάξεις τις αναφερόμενες στο θρησκευτικό φαινόμενο. Στο Προοίμιο του Συντάγματος

---

<sup>1</sup> α. ΠρΑθ 2060/1969 ΝοΒ (18) 1970 σελ 183 επ., κατά την οποία δεν συνιστά γνωστή θρησκεία ο τεκτονισμός.

β. ΣτΕ 2105/1975, 2106/1975 (Ολομ.). Το δόγμα των μαρτύρων του Ιεχωβά, ή Χιλιαστών, συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις της γνωστής θρησκείας.

γίνεται επίκληση στο όνομα της Αγίας Ομοουσίας και Αδιαιρέτου Τριάδος. Το άρθρο 3 αναφέρεται στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας. Στο άρθρο 73§1 γίνεται αναφορά στο άρθρο 3. Το άρθρο 13 ρυθμίζει τη θρησκευτική ελευθερία. Το αρ. 16§2 αναφέρεται στην “ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης”. Το αρ. 33§2 προβλέπει θρησκευτικό όρκο χριστιανικό για τον ΠρτησΔ, το αρ. 59§1 το θρησκευτικό όρκο των βουλευτών, το αρ. 18§8 αναφέρεται μεταξύ άλλων στην ιδιοκτησία των Πατριαρχείων και το αρ. 105 στο ειδικό καθεστώς του Αγίου Όρους.

Σύμφωνα με το αρ. 13§2 εδ. α' Σ «κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη». Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελευθερία της θρησκείας και ως αντικειμενικό κανόνα δικαίου και ως ατομικό δικαίωμα. Ως αντικειμενικός κανόνας δικαίου ταυτίζεται με την ανεξιθρησκεία,, δηλαδή με την αρχή σύμφωνα με την οποία οποιαδήποτε πίστη σε οποιοδήποτε δόγμα είναι ανεκτή.

Το Σύνταγμα καθιερώνει την αρχή της απαγόρευσης των θρησκευτικών διακρίσεων (αρ. 13§1 εδ. β' Σ: «η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κανενός»). Επίσης, σύμφωνα με το αρ. 5§2 “Όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους χωρίς διάκριση... θρησκευτικών ... πεποιθήσεων”.

Η κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας είναι αποτελεσματική μόνο εφόσον διασφαλίζεται και η θρησκευτική ισότητα (ελευθερία και ισότητα συνδέονται άρρηκτα). Θρησκευτική ελευθερία και θρησκευτική ισότητα είναι τα μητρικά δικαιώματα του θρησκευτικού χώρου απ' τα οποία πηγάζουν τα μερικότερα θρησκευτικά συνταγματικά δικαιώματα.

Η θρησκευτική ελευθερία ως θετική δίνει στο άτομο τη νομική δυνατότητα όχι μόνο να πιστεύει οποιοδήποτε δόγμα αλλά του παρέχει και ελευθερία λατρείας. Έχει δηλαδή το άτομο ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης αλλά και ελευθερία θρησκευτικής δράσης. Η θρησκευτική ελευθερία ως αρνητική παρέχει στο άτομο τη νομική δυνατότητα να μην πιστεύει σε συγκεκριμένο δόγμα ή και στην ύπαρξη γενικά “καλής ανώτερης δύναμης”.



Η θρησκευτική συνείδηση είναι εσωτερική θρησκευτική ελευθερία και η θρησκευτική δράση η εξωτερική θρησκευτική ελευθερία. Η εσωτερική θρησκευτική συνείδηση είναι η αθέατη πλευρά της θρησκευτικής συνείδησης, αφορά την πίστη του ανθρώπου σε οποιοδήποτε ή και σε κανένα θρησκευτικό δόγμα και δεν ελέγχεται συνταγματικά. Πέρα από την ενδιάθεση στάση, τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις εξωτερικεύονται και αυτή ακριβώς η εξωτερίκευση και δράση προστατεύεται κατά κύριο λόγο με την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας.

Κατά το Σύνταγμα, η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη, αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα που απορρέει από την αντικειμενική αρχή της ελευθερίας της θρησκείας. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει το δικαίωμα του καθενός να πρεσβεύει ή να μην πρεσβεύει κάποιο δόγμα, να εκδηλώνει ή να μην εκδηλώνει τις οποιαδήποτε θρησκευτικές πεποιθήσεις του.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει ρητά το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης (αρ. 13§1 εδ. α' Σ) αλλά δεν προστατεύει ειδικά τις μερικότερες μορφές θρησκευτικής δράσης εκτός της λατρείας. Γίνεται δεκτό ότι το Σύνταγμα προστατεύει και τις μορφές δράσης γιατί χωρίς αυτήν την προστασία η κατοχύρωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης θα ήταν άνευ αντικειμένου. Γενικά συνταγματικά δικαιώματα με θρησκευτικό χαρακτήρα αποτελούν η ελευθερία του θρησκευτικού λόγου, του θρησκευτικού τύπου, η ελευθερία σύστασης θρησκευτικών ενώσεων και σωματείων, η ελευθερία θρησκευτικών συγκεντρώσεων, η ελευθερία θρησκευτικής εκπαίδευσης κτλ.

Φορείς είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα (ημεδαποί, αλλοδαποί και ανιθαγενείς). Εξαιρέσεις επιτρέπονται όπου προβλέπονται από το Διεθνές δίκαιο. Το δικαίωμα κατοχυρώνεται επίσης υπέρ των νομικών προσώπων και των ενώσεων προσώπων μόνο ως φορέων της εκδήλωσης – όχι και με την εσωτερικής της κατεύθυνση – των θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας είναι καταρχήν αμυντικό αφού στρέφεται κατά του κράτους και κατά οποιουδήποτε άλλου. Είναι δικαίωμα απόλυτο (*erga omnes*). Το αμυντικό δικαίωμα της θρησκείας

«τριτενεργεί» αυτοδικαίως (γενική θεμελίωση στο αρ. 25§1 εδ. γ' Σ, ειδική θεμελίωση στο αρ. 5§2 εδ. α'... “την απόλυτη προστασία... χωρίς διάκριση θρησκευτικών πεποιθήσεων” και στο αρ. 13§1 εδ. α' Σ “απαραβίαστη”).

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας έχει και προστατευτικό περιεχόμενο, στρέφεται προς την κρατική εξουσία η οποία οφείλει όχι μόνο να σέβεται αλλά και να προστατεύει τη θρησκευτική ζωή (αρ. 2§1 Σ, αρ. 25 Σ, αρ. 5§2 Σ) με την ενεργοποίηση του κράτους και τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων. Η νομοθετική εξουσία, κατά συνέπεια, είναι υποχρεωμένη να νομοθετεί υπέρ της προστασίας της θρησκευτικής ζωής, η εκτελεστική οφείλει να ενεργεί προς αυτήν την κατεύθυνση και η δικαστική να προστατεύει τη θρησκευτική ελευθερία κατά την απονομή της δικαιοσύνης. Η προστατευτική αξίωση δεν αναπτύσσει διαπροσωπική ενέργεια αλλά στρέφεται μόνο προς την κρατική εξουσία. Πάντως, στο πλαίσιο της εκπλήρωσης του χρέους της κοινωνικής αλληλεγγύης, ο κοινός νομοθέτης μπορεί να αξιώσει την ενεργοποίηση των συναθροίσεων για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας.

Στο πλαίσιο της γενικής (κυριαρχικής και κοινωνικής) σχέσης εφαρμόζονται οι καθολικές ρήτρες (αρ. 5§1 Σ, 25 Σ, τα δικαιώματα των άλλων, τα χρηστά ήθη, απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης, 13§2, 13§4 ρητά υπακοής στους νόμους). Ειδικότερες ρήτρες αποτελούν η απαγόρευση του προσηλυτισμού (οιονεί περιορισμός) και η επιβολή όρκου (γνήσιος περιορισμός).

Η ρήτρα των χρηστών ηθών, που ισχύει ούτως ή άλλως βάσει του αρ. 5§1 Σ, επαναλαμβάνεται στο αρ. 13§2 εδ. β Σ αναφορικά προς την άσκηση της λατρείας και αποτελεί οριοθέτηση της άσκησης της λατρείας. Στο αρ. 13§4 Σ αναφέρεται η γενική ρήτρα της νομιμότητας σύμφωνα με την οποία οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν αποτελούν λόγο απαλλαγής από τις υποχρεώσεις προς το κράτος και της συμμόρφωσης προς τους νόμους. Η ρήτρα αυτή που θα ίσχυε επίσης ούτως ή άλλως με βάση το αρ. 5§1 εδ. α' δεν περιέχει επιφύλαξη νόμου για την εισαγωγή περιορισμών· ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να περιορίσει το γενικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας όπως αυτό διαγράφεται από τις οριοθετήσεις.

Επιπλέον, απαγορεύεται ο προσηλυτισμός. Το γεγονός αυτό δεν

αποτελεί συρρίκνωση αλλά ρύθμιση συμπεριφοράς που βρίσκεται πέρα από το γενικό περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας, είναι με άλλα λόγια οιονεί περιορισμός. Η απαγόρευση του προσηλυτισμού συνάγεται από τις γενικές ρήτρες, πράγμα που σημαίνει ότι αυτό θα ίσχυε ανεξάρτητα από την ειδική πρόβλεψη και ότι θα ήταν δυνατή η απαγόρευση του προσηλυτισμού με απλό νόμο, έστω και αν δεν προβλεπόταν στο Σύνταγμα.

Σε αντίθεση με την απαγόρευση προσηλυτισμού, η επιβολή όρκου είναι περιορισμός, αφού αποτελεί συρρίκνωση του περιεχομένου της θρησκευτικής ελευθερίας. Πρόκειται για εξαναγκασμό σε συγκεκριμένη θρησκευτικής φύσεως συμπεριφορά. Αν δεν υπήρχε η ειδική συνταγματική πρόβλεψη, η με κοινή νομοθεσία επιβολή όρκου θα ήταν αντισυνταγματική. Το Σύνταγμα καθεαυτό ρυθμίζει την επιβολή όρκου ως περιορισμού. Η επιφύλαξη υπέρ του νόμου αναφέρεται στην ενεργοποίησή του, δηλαδή στον καθορισμό των περιπτώσεων ενεργοποίησης του περιορισμού (αρ. 13§5 Σ). Η επιβολή όρκου ως εξαίρεση από τη θρησκευτική ελευθερία μόνο κατ' εξαίρεση μπορεί να γίνει δεκτή.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Ελληνική και ευρωπαϊκή νομολογία αποδέχονται περιορισμούς στην τέχνη λόγω προσβολής του θρησκευτικού συναισθήματος κάποιων πολιτών. Η ελληνική νομολογία ονομάζει την προσβολή αυτή προσβολή της προσωπικότητας και στηρίζει τους περιορισμούς στην προστασία της τελευταίας. Αντίθετα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποδέχεται την προστασία του θρησκευτικού συναισθήματος ως κοινωνικού εννόμου αγαθού που αξίζει ειδικής προστασίας.

Από τις υποθέσεις που απασχόλησαν την ελληνική δικαιοσύνη τα τελευταία χρόνια, η πιο χαρακτηριστική είναι η απαγόρευση προβολής της ταινίας του Martin Scorsese «Ο Τελευταίος Πειρασμός». Η σχετική δικαστική απόφαση<sup>2</sup> δημιούργησε προηγούμενο στη νομολογία με την αποδοχή προσβολής της προσωπικότητας ως λόγου περιορισμού της τέχνης.

Μία αντίθετη δικαστική απόφαση είναι αυτή που αφορά την υπόθεση του βιβλίου Μ<sup>ν</sup> του Μ. Ανδρουλάκη και η οποία τάχθηκε υπέρ της κυκλοφορίας του βιβλίου. Σχετικές υποθέσεις είναι αυτή της έκθεσης Outlook και το βιβλίο του σκιτσογράφου Gerhard Haderer «Η ζωή του Χριστού» που έδωσαν λαβή ποινικών διώξεων. Δύο σχετικά πρόσφατες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, η Otto-Preminger-Institut v. Austria και η Wingrove v. United Kingdom, διαμόρφωσαν τη θέση ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, σε αντίθεση με τις πολιτικές ή άλλες, χαίρουν ιδιαίτερης προστασίας. Η υπόθεση Κοκκινάκης εναντίον Ελλάδας και η Murphy v. Ireland αποκάλυπταν τις επιπτώσεις που έχει ο περιορισμός του λόγω στη θρησκευτική ελευθερία.

Σύμφωνα με το φιλελεύθερο πρότυπο των Η.Π.Α., οι απόπειρες περιορισμού της τέχνης για θρησκευτικούς λόγους δεν αμφισβητούν πλέον άμεσα την ελεύθερη κυκλοφορία και του πλέον προκλητικού έργου αλλά προσπαθούν να το θέσουν στο περιθώριο με τον αποκλεισμό επιδότησής του απ' το Δημόσιο.

---

<sup>2</sup> ΜΠρΑθ 17115/88

## 1. Ελληνική νομολογία

### α. «Ο τελευταίος Πειρασμός»

Τον Οκτώβριο του 1988 στους κινηματογράφους της Αθήνας προβλήθηκε η ταινία του γνωστού Αμερικανού σκηνοθέτη Martin Scorsese «Ο Τελευταίος Πειρασμός» το σενάριο της οποίας βασίστηκε στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Ν. Καζαντζάκη. Ένας ιερέας, ένας θεολόγος και οκτώ χριστιανικά σωματεία κατέθεσαν αίτηση ασφαλιστικών μέτρων ισχυριζόμενοι ότι: με την εν λόγω ταινία καθιβρύζεται δημόσια και κακόβουλα η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού, το θρησκευτικό συναίσθημα και η πίστη των αιτούντων και άρα και η προσωπικότητα τους (57 ΑΚ), παραβιάζονται το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη, προσβάλλεται η δημόσια αιδώς ενώ ταυτόχρονα προκαλούνται έντονες διαμαρτυρίες που απειλούν την τάξη και ησυχία των πολιτών.

Για τους ανωτέρω λόγους ζήτησαν μεταξύ άλλων την απαγόρευση προβολής της ταινίας, την κατάσχεσή της, ποινή 500.000 δρχ. για κάθε παράβαση της απόφασης (Δικαστής: Α. Λοβέρδος, ΜονΠρωτΑθ 17115/88, Ελλ.Δνη 1989, σελ. 1375). Βασικό παράπονο των αιτούντων ήταν η προσβολή της προσωπικότητας λόγω προσβολής του θρησκευτικού συναισθήματος των αιτούντων στο οποίο και συγκεντρώθηκε σχεδόν αποκλειστικά η δικαστική απόφαση. Ουσιαστικά, ζητείτο η αναγνώριση ότι η ελευθερία της τέχνης δεν καλύπτει το συγκεκριμένο έργο τέχνης και άλλα έργα αναλόγου περιεχομένου. Επομένως, η όποια δικαστική κρίση όφειλε να ξεκινήσει από τον προσδιορισμό της ελευθερίας της τέχνης και στη συνέχεια να εξετάσει αν και κατά πόσο το συγκεκριμένο έργο απολαμβάνει ή όχι της συγκεκριμένης συνταγματικής ελευθερίας.

Η συγκεκριμένη απόφαση αναφέρθηκε στο αρ. 2 Σ (σεβασμός και προστασία της αξίας του ανθρώπου), στο αρ. 5 Σ (προσωπικότητα), 13 Σ (θρησκευτική ελευθερία), αρ. 14 & 15 Σ (ελευθερία του λόγου), 106§2 Σ (η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας). Στο τέλος της η απόφαση αναφέρει: «κίνητρο του δημιουργού υπήρξε η καλλιτεχνική

δημιουργία που προστατεύεται συνταγματικά, όχι όμως πέρα από το όριο προσβολής άλλου εννόμου αγαθού». Σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι «δεν υπάρχει προστατεύσιμο δικαίωμα της καθής που θα μπορούσε να τεθεί ως αντικείμενο του προσβαλλόμενου δικαιώματος της προσωπικότητας των αιτούντων, έκφραση του οποίου αποτελεί το θρησκευτικό τους συναίσθημα που προσβάλλεται».

Ο δικαστής έθεσε ως βάση το αρ. 57 ΑΚ για την προστασία της προσωπικότητας, στηρίχθηκε στη μελέτη του Γ. Πλαγιαννάκου «Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας», μελέτη με προσανατολισμό στη διεθνή νομολογία και ευρωπαϊκή θεωρία. Όλα τα δικαιώματα λίγο ως πολύ αφορούν την προστασία της προσωπικότητας, υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που η προστασία της προσωπικότητας είναι γενικότερη από την προστασία συγκεκριμένων δικαιωμάτων (π.χ. απόρρητο των επιστολών και κατά πόσο η ανάγνωση μιας επιστολής συνιστά προσβολή της προσωπικότητας). Για την προστασία της προσωπικότητας είναι αναγκαία η εφαρμογή ορισμένων κατευθυντηρίων αρχών (συνολικό πνεύμα της νομοθεσίας, τα συνταγματικά δικαιώματα και οι συνταγματικοί θεσμοί, το ιδεώδες του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού που διέπει την έννομη τάξη, η ΕΣΔΑ).

Οι ατομικές ελευθερίες που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ είναι αρχές που προσδιορίζουν το περιεχόμενο του δικαιώματος επί της προσωπικότητας. Εν προκειμένω, το δικαστήριο θεώρησε ότι το δικαίωμα της προσωπικότητας περιλαμβάνει διάφορες εκφάνσεις μεταξύ των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του ατόμου, προέβη σε στάθμιση «αξιών» των εκατέρωθεν δικαιωμάτων και μέχρι ποιο σημείο φτάνει η νομική σημασία καθενός στο δικαίωμα της προσωπικότητας. Γίνεται αναφορά σε «πίνακα αξιών», αξιολόγηση από την οποία προκύπτει το σπουδαιότερο δικαίωμα το οποίο και τελικά επικρατεί.

Η προστασία του θρησκευτικού συναισθήματος και της θρησκευτικής ελευθερίας επιβάλλεται γιατί αποτελούν ηθικο-κοινωνικές αξίες, κοινωνικά και νομικά συμφέροντα, αξία προστασίας προς όφελος του Πολιτισμού και του Κράτους. Η θρησκεία, καίτοι ατομική υπόθεση, αποτελεί τη βάση του Κράτους, παράγοντα πνευματικού πολιτισμού που

επιηρεάζει τον εσωτερικό κόσμο αλλά και τις πράξεις του ατόμου.

Το θρησκευτικό συναίσθημα και η πίστη αποτελούν συγκεκριμένες εκφάνσεις της προσωπικότητας που προστατεύονται από ενδεχόμενη προσβολή και έμμεσα από τις διατάξεις των άρθρων 198-200 ΠΚ. Το αρ. 57 ΑΚ είναι γενική ρήτρα ώστε να είναι δυνατή η συνεχής διεύρυνση του περιεχομένου του δικαιώματος.

Η απόφαση για τον «Τελευταίο Πειρασμό» καταλήγει στο συμπέρασμα ότι με το περιεχόμενο της ταινίας «ο Ιησούς Χριστός εμφανίζεται με τη θεϊκή αλλά και ανθρώπινη φύση του ως αδύναμος, υποκριτής, τρομαγμένο, ψεύτης, μάγος, αλλοπρόσαλλος, μιλώντας πότε για αγάπη πότε για φόβο, πότε για τσεκούρι και για φωτιά, με αμφιβολίες για την αποστολή του και ερωτικές φαντασιώσεις, ανομολόγητες επιθυμίες και πόθους, διακωμωδείται, χλευάζεται και γελοιοποιείται δημοσίως, αφού κινηματογράφος είναι τόπος προσιτός στο κοινό, με σκοπό την εκδήλωση περιφρόνησης, οπότε και κακόβουλα βλασφημείται».

Μετά τη δικαστική απόφαση για τον «Τελευταίο Πειρασμό» η νομολογία προσανατολίστηκε στην αποδοχή προσβολής της προσωπικότητας σε παρόμοιες περιπτώσεις. Η απόφαση περί απαγόρευσης κυκλοφορίας του έργου «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας» του καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη επειδή στο λήμμα «Βούλγαρος» κατέγραφε ως καταχρηστική, υβριστική σημασία της λέξης «τον οπαδό ή παίκτη ομάδας της Θεσσαλονίκης (κυρίως ΠΑΟΚ) αποτελεί παράδειγμα αυτού του προσανατολισμού της νομολογίας.

Κατά της απόφασης τέθηκαν μερικοί όπως ο Γ. Κασιμάτης που επισημαίνει την παράλειψη από το δικαστήριο επίκλησης και εφαρμογής του αρ. 16§1 Σ που κατοχυρώνει συνταγματικά την ελευθερία της επιστήμης, πράγμα που κατά τον ίδιο συνιστά κακοδικία. Κατά της απόφασης ασκήθηκε από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου αναίρεση υπέρ του νόμου και η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου με την υπ' αριθμόν 13/1999 απόφασή της την ανέτρεψε με το σκεπτικό ότι η καταγραφή μιας ύβρεως δεν ισοδυναμεί με υιοθέτησή της και «επομένως δεν μπορεί να συνιστά προσβολή υπό την έννοια του αρ. 57 ΑΚ». Μία μειοψηφία υποστήριξε ότι συγκρούονται τα αρ. 14§1 Σ (ελευθερία της έκφρασης) και

16§1 Σ (ελευθερία της επιστήμης και της τέχνης) αφενός με το αρ. 5§1 Σ (προστασία της προσωπικότητας) αφετέρου και ο δικαστής οφείλει να προβεί σε στάθμιση. Η δεύτερη μειοψηφία (ένδεκα Αρεοπαγίτες) έκρινε ότι στοιχειοτείτο παράνομη προσβολή και ότι ήταν ορθή η πρωτόδικη απόφαση.

*β. Το βιβλίο «Μν» του Μ. Ανδρουλάκη*

Μία άλλη υπόθεση αφορά την αίτηση ασφαλιστικών μέτρων για απαγόρευση της κυκλοφορίας του βιβλίου του Μίμη Ανδρουλάκη «Μν». αυτό που κυρίως προκάλεσε αντιδράσεις ήταν οι σελίδες που αναφέρονταν στη Μαρία Μαγδαληνή. Εμφανιζόταν ως μία σύγχρονη γυναίκα η οποία επικοινωνούσε μέσω του διαδικτύου με διάφορα πρόσωπα και με τον ίδιο συγγραφέα συζητώντας το ρόλο της γυναίκας στην ιστορία. Στις συζητήσεις αυτές υπάρχουν σαφή υπονοούμενα για σεξουαλικές σχέσεις της με τον Ιησού Χριστό.

Το δικαστήριο που εξέτασε την αίτηση ασφαλιστικών μέτρων για απαγόρευση της κυκλοφορίας του βιβλίου του Μ. Ανδρουλάκη δε δέχτηκε ότι ένα αλληγορικό έργο τέχνης μπορεί να διαβαστεί ως πραγματικός ισχυρισμός και έτσι να προκαλέσει προσβολή της προσωπικότητας. Χαρακτηρίζει το έργο ως μυθοπλασία της λογοτεχνίας και της ποίησης, το περιεχόμενο του οποίου κινείται στο χώρο του παραδόξου, της αλληγορίας και της φαντασίας (αποφ. 5208/2000).

Εν προκειμένω, το δικαστήριο (Πρόεδρος: Ειρήνη Καλού) θεώρησε κρίσιμη τη διάταξη του αρ. 16§1 Σ για την ελευθερία της τέχνης. Σε αντίθεση με την ελευθερία του τύπου όπου κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση εντύπου (προσβολή θρησκείας, του Πρ της Δ, αποκάλυψη πληροφοριών σχετικά με την ασφάλεια της Χώρας, δημοσιεύματα που αποσκοπούν στη βίαιη ανατροπή του Πολιτεύματος ή στρέφονται κατά της εδαφικής ακεραιότητας της Χώρας, άσεμνα), η προστασία της ελευθερίας της τέχνης δεν υπόκειται σε ειδικούς περιορισμούς (αρ. 16§1 Σ)<sup>3</sup>. Το

---

<sup>3</sup> Ενίσχυση της ως άνω άποψης αποτελεί ο ν. 5060/1931 που ορίζει ότι: «δε θεωρείται άσεμνο το έργο τέχνης ή επιστήμης».



Σύνταγμα θεσπίζει ειδική διαδικασία για την κατάσχεση στις εξαιρετικές περιπτώσεις που την επιτρέπει: παραγγελία εισαγγελέα και απόφαση εντός 24 ωρών του δικαστικού συμβουλίου για τη διατήρηση ή μη της κατάσχεσης.

Στην εν λόγω απόφαση, σημαντική είναι η επέκταση του δικαιώματος της ελευθερίας της τέχνης και στο κοινό. Η ελευθερία της τέχνης περιλαμβάνει την ελευθερία δημιουργίας και κυκλοφορίας έργων τέχνης καθώς και πρόσβασης του κοινού στα έργα τέχνης. Φορείς είναι καταρχήν φυσικά πρόσωπα ικανά να δημιουργήσουν, παρουσιάσουν, εκτελέσουν, κυκλοφορήσουν και απολαύσουν έργα τέχνης. Φορείς είναι τα πρόσωπα που απολαμβάνουν ή εμποδίζονται να απολαύσουν ένα έργο τέχνης (ακροατές, θεατές, αναγνώστες, αγοραστής).

Το δικαστήριο μεταξύ άλλων υποστήριξε ότι ακόμα και αν υπήρχε προσβολή της προσωπικότητας των αιτούντων, το δικαίωμα του συγγραφέα στην ελεύθερη καλλιτεχνική δημιουργία υπερτερεί, εφόσον δεν προσβάλλει την αξία του ανθρώπου. Αφετέρου, ο περιορισμός του δικαιώματος του κοινού να απολαμβάνει ένα έργο τέχνης αποτελεί προσβολή της δικής του προσωπικότητας. Άλλως, τίθεται θέμα σύγκρουσης του δικαιώματος αυτών που επικαλούνται προσβολή από το περιεχόμενο του έργου με το δικαίωμα όσων επιθυμούν να έχουν πρόσβαση σε ένα έργο τέχνης.

#### *γ. Η έκθεση Outlook και τα κόμικς του Haderer*

Οι υποθέσεις που σχετίζονται με την έκθεση Outlook και κυρίως τα κόμικς του Haderer, αντί της προσβολής της προσωπικότητας στηρίχθηκαν στην ποινική δίωξη των υπευθύνων για καθύβριση θρησκευμάτων. (199 ΠΚ)

Το Φθινόπωρο του 2003 στο πλαίσιο της Πολιτιστικής Ολυμπιάδας διοργανώθηκε η έκθεση Outlook με πίνακες σύγχρονης ζωγραφικής. Μεταξύ αυτών ήταν και το έργο «Asperges me» του καλλιτέχνη Thierry de Cordier που απεικόνιζε ένα πέος σε πλήρη στύση και ένα σταυρό να περιχύνεται από το σπερματικό υγρό ενώ στη βάση βρισκόταν η μορφή

του Χριστού με τον τίτλο «πότισέ με».

Υστερα από καταγγελίες τηλεοπτικού σταθμού και δημοσιεύματα στον τύπο, το ζήτημα έλαβε διαστάσεις. Πρώην αρχηγός μεγάλου πολιτικού κόμματος δήλωσε πως αν δεν κατεβεί ο πίνακας ία τον κατεβάσει ο ίδιος! Ο πίνακας αποκαθλώθηκε και ο εισαγγελέας του ΑρΠ έδωσε εντολή για διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης για πιθανή διάπραξη αξιόποινων πράξεων.

Ο Συνήγορος του Πολίτη προέβη σε μία συμβιβαστική λύση λέγοντας ότι το κράτος οφείλει με θετικά μέτρα να προστατεύει τους πιστούς από αθέμιτες προσβολές σε βάρος του θρησκευτικού συναισθήματος (αρ. 16§1 Σ: παθητική διάσταση της ελευθερίας της τέχνης και ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης αρ. 13§1 Σ), θα μπορούσε να μετακινηθεί ο πίνακας σε ειδική αίθουσα με ανάρτηση προειδοποίησης ότι το περιεχόμενο του ενδέχεται να προσβάλλει το θρησκευτικό συναίσθημα κάποιων επισκεπτών. Θεώρησε ότι η αποκαθήλωση απαξιώνει τη σύγχρονη τέχνη και εκθέτει τη χώρα μας. μετά την αποκαθήλωση, ο εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Δημ. Ζησόπουλος άσκησε δίωξη κατά του επιμελητή της έκθεσης Χρήστου Ιωακειμίδη για παραβίαση του νόμου περί ασέμνων και καθύβριση θρησκευύματος (199 ΠΚ) και εκκρεμεί η εκδίκαση της υπόθεσης.

Σε μία άλλη υπόθεση, η δίωξη αφορούσε το βιβλίο με κόμικς «Η ζωή του Ιησού» (εκδόσεις Οξύ του Αυστριακού σκιτσογράφου Gerhard Haderer. Διατάχθηκε από την εισαγγελέα Μαρία Μαλλούχου η κατάσχεση του βιβλίου σύμφωνα με το αρ. 14§4 Σ. Το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών με το υπ' αριθμόν 882/2003 βούλευμά του διατήρησε την κατάσχεση και το Συμβούλιο Εφετών με το υπ' αριθμόν 1176/2003 απέρριψε σχετική έφεση για άρση της. Η μόνη φορά μέχρι τότε που είχε τεθεί σε εφαρμογή το αρ. 14§4 Σ ήταν το 1981 όταν κατασχέθηκε το βιβλίο του Μαρκήσιου de Sade «120 ημέρες στα Σόδομα» ως άσεμνο.

Κατά του συγγραφέα, του εκδότη και βιβλιοπωλών ασκήθηκε ποινική δίωξη για καθύβριση θρησκευύματος βάσει του αρ. 199 ΠΚ σύμφωνα με το οποίο «όποιος δημόσια και κακόβουλα καθυβρίζει με οποιονδήποτε τρόπο την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού ή

άλλη θρησκεία ανεκτή στην Ελλάδα, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι 2 ετών».

Ως προς το περιεχόμενο του βιβλίου αξίζει ενδεικτικά να σημειωθεί ότι σε 20 εικονογραφημένες σελίδες γίνεται αναφορά στην εισπνοή από τον Ιησού δέκα περίπου φορές λιβανιού το οποίο στο τέλος παραλληλίζεται με το κασίς, παρουσιάζοντας έτσι τα θαύματα του Ιησού ως απόρροια της χρήσης ναρκωτικών ουσιών.

Το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών με την υπ' αριθμόν 3371/2005 απόφασή του κήρυξε ένοχο το συγγραφέα Haderer και επέβαλε ποινή φυλάκισης 6 μηνών. Τελικά η υπ' αριθμόν 4532/2005 απόφαση του Εφετείου Αθηνών αθώωσε τον Haderer καθόσον έκρινε ότι ο συγγραφέας δεν αποσκοπούσε στην καθύβριση θρησκείας («χιουμοριστικό περιεχόμενο, η συμπεριφορά του κατηγορουμένου δε στοιχειοθετεί τη νομοτυπική μορφή της καθύβρισης θρησκευμάτων τουλάχιστον ως προς την υποκειμενική υπόσταση και ιδίως ως προς το στοιχείο της κακοβουλίας»).

Σύμφωνα με παλαιότερες αποφάσεις του ΑρΠ (ΑΠ 1869/1984 και ΑΠ 928/1984) απαιτείται άμεσος δόλος για το δράστη του αδικήματος της καθύβρισης θρησκευμάτων. Ανάλογη αντιμετώπιση είχε και το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσ/νικης το 1992 όταν μηνύθηκε αιθουσάρχης για καθύβριση θρησκευμάτων με την προβολή της ταινίας «Ο Ιησούς του Μόντρεαλ» του σκηνοθέτη Denis Arcan.

## **2. Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου**

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, από το αρ. 10 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει την ελευθερία του λόγου, προκύπτει αδιαμφισβήτητα η ελευθερία της τέχνης ως ελευθερία καλλιτεχνικής έκφρασης, δικαιώματος λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών με δυνατότητα συμμετοχής στη δημόσια ανταλλαγή πολιτιστικών, πολιτικών και κοινωνικών πληροφοριών κάθε είδους (αρ. 10§1 εδ. β' ΕΣΔΑ: «επιχειρήσεις τηλεπικοινωνιών, τηλεόρασης

και κινηματογράφου». Επίσης το αρ. 19§2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα ρητά περιλαμβάνει στην ελευθερία έκφρασης και την καλλιτεχνική ελευθερία («με τη μορφή της τέχνης»).

Με την επιφύλαξη της §2 του αρ. 10 της ΕΣΔΑ, η ελευθερία έκφρασης είναι εφαρμοστέα όχι μόνο σε ουδέτερες πληροφορίες αλλά και σε όσες προσβάλουν ή ενοχλούν το Κράτος ή τμήματα του πληθυσμού. Εντούτοις, όπως αναφέρει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, υπάρχει ένας φυσικός δεσμός ανάμεσα στην προστασία των χρηστών ηθών και των δικαιωμάτων των άλλων και ειδικά για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις δέχεται εξαιρέσεις που προκύπτουν από το αρ. 9 της ΕΣΔΑ. Από αυτήν την άποψη προκύπτει και μία ιδιαίτερη υποχρέωση σεβασμού. Ο ως άνω κανόνας διαμορφώθηκε σε δύο αποφάσεις του δικαστηρίου στην Otto-Preminger-Institut και στην Wingrove.

Η Otto-Preminger-Institut ήταν αυστριακή, μη κερδοσκοπική εταιρεία η οποία το 1985 προγραμματίσε στο Τυρόλο την προβολή της ταινίας «Das Liebeskonzil» (Ερωτική Σύνοδος). Ενδιαμέσως της ταινίας προβαλλόταν το ομώνυμο θεατρικό έργο του Oscar Panizza που έχει παλαιότερα απαγορευτεί στη Γερμανία. Σ' αυτό, ο Θεός εμφανίζεται ως αδύναμος γέρος, ο Χριστός σαν ανόητο μαμμόθρεφτο και η Παρθένος Μαρία ως χωρίς αρχές εκδικητική γυναίκα. Οι τρεις τους αποφασίζουν να τιμωρήσουν την ανθρωπότητα για την ανηθικότητά της και προσφεύγουν στο Διάβολο για βοήθεια. Εκείνος προτείνει τη μετάδοση στο ανθρώπινο γένος της σύφιλης και κάνει με τη Σαλώμη μία κόρη για να διαδώσει την αρρώστια μεταξύ των ανθρώπων. Ως ανταμοιβή ο Διάβολος στέλνει την κόρη του να επιτελέσει το “έργο” της στον πάπα, στους επισκόπους, στα μοναστήρια και τελικά στους απλούς ανθρώπους. Σε μια σκηνή ο ανόητος γέρος Θεός ανταλλάσσει ένα βαθύ φιλί με το Διάβολο, μεταξύ της Παρθένου Μαρίας και του Διαβόλου υπάρχει ερωτική ένταση, ενώ ο ανόητος Ιησούς προσπαθεί να φιλήσει το στήθος της μητέρας του και εκείνη δείχνει να το επιτρέπει.

Ποινική δίωξη ασκήθηκε κατά του διευθυντή του Ινστιτούτου, όπου θα γινόταν η προβολή, για παραβίαση διάταξης του αυστριακού ποινικού κώδικα που τιμωρούσε την προσβολή θρησκείας. Η κατάσχεση και

δήμευση της ταινίας επικυρώθηκαν και το Ινστιτούτο προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Αυτό προέβη σε στάθμιση της ελευθερίας της τέχνης και του σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων και κατέληξε στο ότι η κατάσχεση και η δήμευση αποτελούσαν θεμιτή έκβαση αυτής της στάθμισης. Αν η εναντίωση στις θρησκευτικές πεποιθήσεις κάποιου είναι ιδιαίτερα προκλητική και περιφρονητική υπάρχει υποχρέωση του κράτους να προστατεύει το θρησκευτικό συναίσθημα των πιστών περιορίζοντας την τέχνη.

Ένα τεράστιο ζήτημα που προέκυψε ως προς την αναγνώριση των περιορισμών στην ελευθερία της τέχνης είναι αυτό του προσδιορισμού τους. Η λύση αναζητήθηκε στο πεδίο της ηθικής του μέσου πολίτη και της κοινά αποδεκτής κοινωνικής ηθικής.<sup>4</sup> Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο προσέφυγε στη θεωρία του περιθωρίου εκτίμησης σύμφωνα με την οποία σε και συμβαλλόμενο κράτος δίνεται η ευχέρεια να εκτιμήσει σε ποιες περιπτώσεις επιτρέπεται περιορισμός της ελευθερίας έκφρασης (λόγου ή τέχνης). Κατά τον Λόρδο Lester, η εν λόγω θεωρία χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο από το Δικαστήριο ως υποκατάστατο της συνεπούς νομικής ανάλυσης των υπό κρίση ζητημάτων.

Η μειοψηφία της υπόθεσης *Preminger* δέχθηκε ότι ο ομιλών υποχρεούται να περιορίζει την προσβολή που μπορεί να προκαλέσει ο Λόγος του σε άλλους και αν δεν το κάνει, το κράτος οφείλει να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα τηρουμένης πάντοτε της αρχής της αναλογικότητας. Η κατασταλτική δράση γίνεται δεκτή μόνο όταν η επίμαχη συμπεριφορά ισοδυναμεί με άρνηση της θρησκευτικής ελευθερίας των άλλων. Σύμφωνα πάντα με τη μειοψηφία, το γεγονός της πληρωμής εισιτηρίου από τους θεατές, το ενημερωτικό για το περιεχόμενο της ταινίας φυλλάδιο και η απαγόρευση της σε ανήλικους, συνέστησαν τη λήψη των ευλόγων μέτρων για αποφυγή οποιασδήποτε προσβολής. Επομένως, με την κατάσχεση και δήμευση της ταινίας, παραβιάστηκε η αρχή της αναλογικότητας και το αρ. 10 της ΕΣΔΑ.

Η πλειοψηφία έκρινε ότι και μόνο το γεγονός της διαφήμισης της

---

<sup>4</sup> Στην αναγεννησιακή Φλωρεντία προέκυψε το ζήτημα αν ο Δαβίδ του Michelangelo έπρεπε να εκτίθεται με «φύλλο συκής» στην κεντρική πλατεία ή όχι. Το τελευταίο προσθαφαιρείτο ανάλογα με τις επικρατούσες αντιλήψεις.

ταινίας αποτελούσε έκφραση «αρκούντως δημοσία» ώστε να προκαλείται προσβολή. Επικαλέσθηκε επίσης ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων στο Τιρόλο ήταν Καθολικοί και άρα απαραίτητη κρίθηκε η κρατική παρέμβαση.

Στην υπόθεση *Wingrove v. United Kingdom*, το Δικαστήριο δέχθηκε την άρνηση των Αρχών της Αγγλίας να χορηγήσουν άδεια κυκλοφορίας στην βιντεοταινία *Visions of Ecstasy* (Οράματα Έκστασης). Η βιντεοταινία έδειχνε μία μοναχή η οποία υποτίθεται πως ήταν η Αγία Θηρεσία της Αвила, Ισπανίδα Αγία της Καθολικής Εκκλησίας, ελαφρότατα ντυμένη, σε έκσταση, να αυτοτραυματίζεται και να περιλούζει τα ρούχα και τα γυμνά της στήθη με το αίτημα της. Να ρίχνει τη Θεία Κοινωνία από ένα δισκοπότηρο στο πάτωμα, κατόπιν να τη γλείφει και ύστερα να χάνει τις αισθήσεις της. Στο 2<sup>ο</sup> μέρος, εμφανίζεται όρθια, με τα χέρια ψηλά, δεμένη από τους καρπούς. Μία δεύτερη γυναίκα, που υποτίθεται πως είναι η ψυχή της, την πλησιάζει και αρχίζει να τη φιλά, πρώτα στα πόδια, μετά στο στήθος και τέλος παθιασμένα στο στόμα. Καθ' όλη τη διάρκεια της σκηνής η Αγία Θηρεσία εμφανίζεται να σφαδάζει από ερωτικό πάθος. Άλλες ερωτικές σκηνές εκτυλίσσονται ανάμεσα στην Αγία Θηρεσία και τον εσταυρωμένο σε οριζόντια θέση.

Το 1976 στην Αγγλία, με αφορμή ένα ποίημα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Gay News* συνοδευόμενο από μια ζωγραφιά που απεικόνιζε ομοφυλοφιλικές πράξεις με το σώμα του Χριστού μετά τη σταύρωση, η Βουλή των Λόρδων με πλειοψηφία 3 έναντι 2 κατέληξε στο ότι για τη διάπραξη της βλασφημίας δεν απαιτείται πρόθεση εξύβρισης της χριστιανικής θρησκείας αλλά αρκεί η πρόθεση δημοσίευσης κειμένου ικανού να προκαλέσει προσβολή στους πιστούς. Ο νόμος που ψηφίστηκε προστάτευε μόνο την Εκκλησία της Αγγλίας και όχι και άλλες θρησκείες. Έδειξαν δηλαδή οι Άγγλοι ένα δισταγμό να επεκτείνουν το νόμο της βλασφημίας σε όλες τις θρησκείες.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απέφυγε να διατυπώσει έναν κανόνα που θα αναγνώριζε δικαίωμα προστασίας του θρησκευτικού αισθήματος όλων των πολιτών. Κατέφυγε έτσι στη θεωρία του περιθωρίου εκτίμησης των εθνικών Αρχών (όπ. παρ.) που είναι καταρχήν σε καλύτερη θέση από το

διεθνή δικαστή να διαμορφώσουν σχετική γνώμη. Η αλήθεια είναι πως στα ζητήματα της θρησκείας δεν υπάρχει ενιαία ευρωπαϊκή αντίληψη για το τι αποτελεί προσβολή. Εντούτοις, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι διατηρεί την εξουσία της τελικής εποπτείας.

Ενώ το αδίκημα της βλασφημίας ξεκίνησε από το περιεχόμενο του λόγου, τελικά αυτό που διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην αιτιολόγηση της απαγόρευσης κυκλοφορίας ήταν ο τρόπος έκφρασης (π.χ. Ο Γαλιλαίος και ο Δαρβίνος κατηγορήθηκαν για το περιεχόμενο και όχι για τον τρόπο έκφρασης του λόγου τους). Βέβαια στην τέχνη η διάκριση περιεχομένου και μορφής είναι δύσκολη αφού αυτές σε ένα μεγάλο βαθμό ταυτίζονται.

Η Επιτροπή Κατάταξης Ταινιών ισχυρίστηκε στην επιχειρηματολογία της ότι το πρόβλημα δεν προέκυψε από τις ερωτικές σκηνές αλλά από το γεγονός ότι αφορούσαν το είδωλο του Εσταυρωμένου. Ο σκηνοθέτης άσκησε έφεση στη δευτεροβάθμια Επιτροπή η οποία επανέλαβε εν πολλοίς της απόφαση της πρωτοβάθμιας. Υποστήριξε ότι πρόκειται για μια ήπια πορνογραφική ταινία που δεν παρείχε κανένα μήνυμα και άρα δεν είχε αξία. Από ιστορικής απόψεως, η Αγία Θηρεσία ξεκίνησε να έχει οράματα στα 39 της χρόνια (όπως προκύπτει από έργα της ίδιας αλλά και άλλων), ποτέ όμως δεν αυτοτραυματίστηκε ούτε είχε λεσβιακές περιπτώξεις ή κάποια σαρκική σχέση με το Χριστό. Εφόσον το μήνυμα της ταινίας κρίθηκε ως μη σπουδαίο, δεν ήταν άξιο κατά την Επιτροπή και να προστατευθεί.

### **3. Η.Π.Α.: Η απόλυτη ελευθερία λόγου και έκφρασης**

Αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στην Ευρώπη, στις Η.Π.Α. αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ελευθερίας της έκφρασης ότι η ενόχληση, προσβολή, οργή ή αγανάκτηση δεν αποτελούν ποτέ νόμιμη βάση περιορισμού της ελευθερίας του λόγου. Η Κυβέρνηση δεν έχει το δικαίωμα να απαγορεύει την έκφραση μιας ιδέας απλώς και μόνο επειδή η κοινωνία βρίσκει αυτή την ιδέα προσβλητική ή δυσάρεστη, ακόμα και όταν η υπόθεση αφορούσε

τη σημαία των Η.Π.Α. (υποθ. Texas v. Johnson (1989)). Κάθε ιδέα, ακόμα και η πιο αστήρικτη και εξωφρενική, έχει τη νόμιμη θέση της στον ελεύθερο ανταγωνισμό των ιδεών (1971, υποθ. Cohen v. California).

Αντίθετα, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, η ελευθερία έκφρασης είναι εφαρμοστέα και σε ιδέες προκλητικές ή προσβλητικές με την επιφύλαξη της §2 δηλ. των περιορισμών. Εμφανίζεται έτσι το τελευταίο περισσότερο επιφυλακτικό. Εξάλλου, δέχεται, σε αντίθεση με το ΑΔ, τη λογοκρισία στον τρόπο έκφρασης ενώ στις Η.Π.Α. δεν υφίσταται διαχωρισμός μορφής και περιεχομένου· κάθε περιορισμός στον τρόπο έκφρασης συνεπάγεται αυτοδικαίως και περιορισμό του περιεχομένου και άρα ανεπίτρεπτη λογοκρισία.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο χρησιμοποιεί ως ασφαλιστική δικλείδα τον υψηλό βαθμό προσβολής που συνιστά καθεαυτός κριτήριο κατά της αυθαιρεσίας. Το πότε ο βαθμός προσβολής είναι υψηλός ποικίλει από Κράτος σε κράτος γι' αυτό και οι εθνικές Αρχές έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης να επιβάλλουν περιορισμούς. στις Η.Π.Α. θεωρούν την προσβολή που τυχόν υφίστανται κάποιοι από την έκθεσή τους σε ανεπιθύμητα μηνύματα ως παράπλευρη συνέπεια της θεμελιώδους αρχής της ελευθερίας του δημόσιου διαλόγου την οποία και θέτουν στην κορυφή της αξιολογικής ιεραρχίας.

Η διαφορά αυτή μεταξύ Ευρώπης και Η.Π.Α. σε ό,τι αφορά την προσβολή της θρησκευτικής συνείδησης, πηγάζει από τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας. Στις Η.Π.Α. υπάρχει αυστηρός διαχωρισμός Κράτους και Εκκλησίας ώστε μην επιτρέπεται από την τελευταία οποιαδήποτε μορφή λογοκρισίας ούτε από το Κράτος να επεμβαίνει σε θρησκευτικές έριδες, πράγμα αρκετά συχνό λόγω του ότι ο αμερικανικός λαός αποτελείται από πολλές φυλές με διαφορετικές πεποιθήσεις και πιστεύω.

Το Κράτος δεν έχει έννομο συμφέρον να προστατεύει κάποια ή όλες τις θρησκείες από απόψεις που τις ενοχλούν ώστε να δικαιολογείται λογοκρισία στην έκφραση αυτών των ιδεών, ανεξάρτητα από το αν εμφανίζονται σε εκδόσεις, ομιλίες ή κινηματογραφικές ταινίες. Η ουδετερότητα του Κράτους σε θέματα που σχετίζονται με θρησκευτικές πεποιθήσεις, δόγματα και πρακτικές είναι θεμελιώδης αρχή οργάνωσης



των Η.Π.Α. που αποσκοπεί να εξασφαλίσει την ειρηνική συνύπαρξη των διάφορων φυλών και θρησκειών που το απαρτίζουν.

Ήδη από το 1872 το ΑΔ είχε αποφανθεί ότι «ο νόμος δε γνωρίζει καμία αίρεση και δε δεσμεύεται να υποστηρίξει κανένα δόγμα ούτε την καθίδρυση οποιασδήποτε θρησκευτικής ομάδας». Οι αντιδράσεις σε «βλάσφημα» έργα τέχνης στην Αμερική δεν έχουν ως αίτημα τη λογοκρισία, αλλά έχουν λάβει τη μορφή της άρνησης επιδότησής τους με χρήματα των φορολογουμένων πολιτών. Η επιδότηση που έλαβε μεταξύ άλλων το έργο *Piss Christ* – φωτογραφία που έδειχνε τον εσταυρωμένο βουτηγμένο σε ούρα – του Andres Serrano έμελλε να ξεσηκώσει φοβερή θύελλα. Το Κογκρέσο αφαίρεσε από τον προϋπολογισμό το ποσό που είχε καταλήξει στο εν λόγω έργο και κατέληξε σε μία συμβιβαστική λύση σύμφωνα με την οποία «τα κριτήρια βάσει των οποίων κρίνονται οι αιτήσεις (για επιδότηση) είναι η καλλιτεχνική επίδοση και αξία, λαμβανομένων υπ' όψιν των γενικών κριτηρίων ευπρέπειας και σεβασμού των διαφορετικών πεποιθήσεων και αξιών του αμερικανικού λαού».

Βέβαια, στην υπόθεση του μουσείου Brooklyn Museum of Arts και στις εκθέσεις με τίτλο *Sensation: Young British Artists from the Saatchi Collection*, το Ομοσπονδιακό Πρωτοδικείο της Νέας Υόρκης κατέληξε σε ότι οι δημόσιες δαπάνες γίνονται πάντα με δεδομένη την αντίρρηση ορισμένων πολιτών (π.χ. εξοπλισμοί) και ως εκ τούτου η άρνηση επιδόματος εν προκειμένω παραβιάζει την Πρώτη Τροποποίηση και στοχεύει στην κατάπνιξη της ελευθερίας της έκφρασης. Το δικαστήριο απέρριψε και τον ισχυρισμό για προσβολή της Καθολικής Εκκλησίας με το επιχείρημα ότι η Κυβέρνηση οφείλει να παραμένει ουδέτερη απέναντι στην οποιαδήποτε έκφραση θρησκευτικού λόγου είτε είναι υπέρ είτε κατά της θρησκείας, είτε τίποτα από τα δύο.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

### **Συμπέρασμα: Η τέχνη είναι ελεύθερη με όριο την προσβολή της θρησκευτικής συνείδησης**

Στην ελληνική πραγματικότητα, η τέχνη χαιρεί αυξημένης συνταγματικής προστασίας και αυτό δέχεται η θεωρία σχεδόν στο σύνολό της. Σύμφωνα με τον Κ. Χρυσόγονο «η ιδιαίτερη αναφορά στο αρ. 16 Σ και μάλιστα η καθιέρωση σχετικής γενικής αρχής στην §1 του άρθρου αυτού, υποδηλώνει προφανώς την αυξημένη κατοχύρωσή της συγκριτικά με άλλες μορφές έκφρασης και διάδοσης των στοχασμών». Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ειδικοί περιορισμοί προβλέπονται στο αρ. 14§3 Σ για την ελευθερία του τύπου και όχι στο αρ. 16 Σ για την ελευθερία της τέχνης.

Εντούτοις, ο καλλιτέχνης δεν είναι *legibus solutus* αλλά υπόκειται στο γενικώς ισχύον δίκαιο. Ο ζωγράφος δεν μπορεί να ζωγραφίζει στους τοίχους ξένων σπιτιών, ο λογοτέχνης δεν εξαιρείται του εγκλήματος κατά της τιμής. Συνεπώς, η ελευθερία της τέχνης περιορίζεται από το κοινό δίκαιο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ελληνικός ΠΚ στο αρ. 200 προβλέπει το αδίκημα της διατάραξης θρησκευματος. Η τέχνη λοιπόν δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να παρεμποδίσει την ακώλυτη λατρεία μιας θρησκείας.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θρησκευτική συνείδηση προσβάλλεται από την τέχνη όταν η τελευταία εμπλέκεται με θρησκευτικά σύμβολα και ως εκ τούτου γίνεται προκλητική. Όριο της ελευθερίας της τέχνης είναι αντικειμενικά κριτήρια που απορρέουν από το σεβασμό που αξιώνει κάθε θρησκεία.

## Περίληψη

- **Τέχνη και Θρησκεία**

Η Τέχνη είναι ελεύθερη (αρ. 16§1 εδ. α' Σ). Η ελευθερία όμως αυτή δεν παρέχει εξουσία προσβολής της προσωπικότητας των άλλων, κατάργησης των χρηστών ηθών, δεν είναι εξουσία προσβολής της επικρατούσας ή οποιασδήποτε άλλης θρησκείας. Οριοθετείται δηλαδή ως ασκούμενη στο πλαίσιο της συνολικής έννομης τάξης.

Τη θέση αυτή αναδεικνύει έντονα η ελληνική νομολογία – υποθέσεις «ο Τελευταίος Πειρασμός», η έκθεση Outlook, τα κόμικς του Haderer – όπου και τάσσεται υπέρ της προστασίας της θρησκευτικής συνείδησης. Την ίδια θέση, αν και με διαφορετική σε ένα βαθμό αιτιολογία, ακολουθεί και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Αντίθετα, στις Η.Π.Α. ο έντονος διαχωρισμός Εκκλησίας και Κράτους καθώς και η πολυπολιτισμικότητα, η συνύπαρξη περισσότερων φυλών και θρησκειών έχουν διαμορφώσει τη βασική αρχή της απόλυτης ελευθερίας λόγου και έκφρασης.

- **Λήμματα**

- τέχνη – ελευθερία της τέχνης
- θρησκεία – ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης
- ελληνική νομολογία
- υποθ. «ο Τελευταίος Πειρασμός»
- η έκθεση «Outlook»
- τα κόμικς του Haderer
- Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
- υποθ. Preminger
- υποθ. Wingrove
- Αμερικανικό Δικαστήριο
- απόλυτη ελευθερία λόγου και έκφρασης

## Summary

- ***Art and Religion***

Art is free (art. 16, par. 1, sec. a C). This freedom does not provide the authority to insult others' personality, the abolition of morals, it's not an authority to affront the prevalent or any other religion. It delimits itself as being exercised within the framework of global law and order.

This position is strongly supported by the greek cas-law in cases «The Last Devil», «The fair Outlook», «Harderer's comics». The greek case-law comes out for the protection of religious conscience. The same position, through with a different to some degree rationale, is followed by the European Court of Human Rights.

On the contrary, in the United States, the intense segregation between Church and State, the multicivilization, the coexistence of more races and religions, have formed the essential principle of absolute freedom of speech and expression.

- ***Entries***

Art

Freedom of Art

Religion

Greek case-law

Case: «The Last Devil»

«The Fair Outlook»

«Harderer's comis»

European Court of Human Rights

American Court

Absolute freedom of speech and expression

## Συντομογραφίες

Σύνταγμα : Σ

Νόμος : ν.

Άρθρο : αρ.

Εδάφιο : εδ.

Απόφαση : αποφ.

Αστικός Κώδικας: ΑΚ

Ποινικός Κώδικας: ΠΚ

Πρόεδρο της Δημοκρατίας: ΠρτςΔ

Άρειος Πάγος: ΑΠ ή ΑρΠ

Συμβούλιο της Επικρατείας: ΣτΕ

Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών: ΜΠρΑθ

Πρωτοδικείο Αθηνών: ΠρΑ

Ολομέλεια: Ολομ.

Αμερικανικό Δικαστήριο: ΑΔ

Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: ΕΣΔΑ

Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό): ΕλλΔνη

Όπου παραπάνω: όπ. παρ.

Το Σύνταγμα (περιοδικό): Το Σ

## Νομολογία

- ΠρωτΑθ 2060/1969 ΝοΒ (18) 1970
- ΣτΕ 2105/1975, 2106/1975 (Ολομ)
- ΜονΠρωτΑθηνών 17115/1988, ΕλλΔνη 30, 1989 «Ο Τελευταίος Πειρασμός»
- Ολομ ΑΠ 13/1999, «Ο Τελευταίος Πειρασμός»
- ΜονΠρωτΑθ 5208/2000, Το Σ, υπόθεση «Μν» του Μ. Ανδρουλάκη
- Βουλ Συμβ Πλημμ 882/2003, τα σκίτσα του Haderer
- Βουλ Συμβ Εφ 1176/2003, τα σκίτσα του Haderer
- ΕφΑθ 4532/2005, τα σκίτσα του Haderer
- Τρ Πλημ Αθ 3371/2005, τα σκίτσα του Haderer
- ΑΠ 1869/84 & ΑΠ 928/84 για το αδίκημα της καθύβρισης θρησκειύματος
- Otto-Preminger-Institut v. Austria, 20 September 1984, Series A, no 295
- Wingrove v. United Kingdom, 25 November 1996, Reports of Judgements and Decisions 1996-V
- Kokkinakis v. Greece, 25 May 1993, Ser A, no 260-A

## Βιβλιογραφία

- Ν. Αλιβιζάτος, Ο αβέβαιος εκουγχρονισμός, Αθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2001
- Σ. Βλαχόπουλος, «Υπόθεση Ανδρουλάκη (Μ<sup>ν</sup>)», Το Σ, 2000
- Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2005
- Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005
- Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007
- Α. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2004
- Γ. Θεοδόσης, Η ελευθερία της Τέχνης, Αθήνα, Καστανιώτης 2000
- Γ. Καμίνης, «Σχόλιο στην απόφαση 17115/88 Μον Πρωτ Αθηνών για την κινηματογραφική ταινία «Ο Τελευταίος Πειρασμός», Ανάτυπο από τις Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, τόμος 1989
- Ι. Καρακώστας, Αστικός Κώδικας, Ερμηνεία – Σχόλια – Νομολογία, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005
- Γ. Κτιστάκης, Θρησκευτική Ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004
- Α. Μάνεσης, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Θεσ/νικη, Σάκκουλας, 1980
- Γ. Πλαγιαννάκος, «Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας», 7 Ελληνική (1966)
- Φ. Σπυρόπουλος, «Το σύστημα των περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων στο Σύνταγμα», Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000
- Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά Δικαιώματα, 2<sup>η</sup> έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002